

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 371.

ПРОБЛЕМИ НАУКОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОНЯТТЯ МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ

Маркіян Мальський, Михайло Мацях

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000;
тел. 239 41 32 e-mail m_maciah@ukr.net*

Поняття «міжнародний порядок» є достатньо широковживаним не лише у спеціальних наукових дослідженнях, але також і в пов'язаній з ними практичній політичній діяльності та публіцистиці. У багатьох сучасних публікаціях з актуальних проблем сучасних міжнародних відносин поняття «міжнародний порядок» використовують поруч із подібним йому – «світовий порядок». Найширше обидва цих поняття застосовують для характеристики загальної політичної ситуації у світі, що є властивим для лексики політичних лідерів держав, дипломатів, військових, учених, журналістів та інших представників широкого кола громадськості. Однак це поняття не є остаточно визначеним і до цього часу дискусійним. Йдеться про те, чи є міжнародний порядок є усталеним у міжнародному праві, чи він є наслідком певної конфігурації держав у міжнародній системі.

Ключові слова: міжнародний порядок; нормативізм; структуралізм; міжнародна система; структура міжнародної системи; могутність; статус (престиж) держави.

Значимість поняття міжнародного порядку підкреслила у своїй заяві від 14 липня 1991 року Рада взаємодії (організація, що об'єднує колишніх глав урядів та держав), зауваживши, що після закінчення епохи *холодної війни* «критичні проблеми глобального характеру, що загрожують світу, вимагають перегляду існуючих міжнародних відносин і розробки нового визначення міжнародного порядку»[4, с. 17].

Офіційні особи держав чи міжнародних організацій, користуючись цим поняттям, постійно вкладають у нього інший, переважно власний зміст та прив'язують його до власного розуміння сучасної політичної ситуації у світі. Властиво, саме поняття *міжнародний порядок* почали широко застосовувати з легкої руки президента США Дж. Буша-старшого, що у його розумінні було синонімічне згуртуванню міжнародного співтовариства на основі певних загальних принципів взамовідносин, що поділяють усі держави світу. Однак цей процес він не міг розглядати інакше як за умов вирішальної ролі США, що у постбіполярному світі сприймали далеко не однозначно, оскільки на думку великої кількості вчених і політиків, припинення стану конфронтації між Сходом і Заходом не є тотожним утвердженню американського монополярного світу – Pax Americana.

Поняття *міжнародний порядок* виявилось досить вдалим та широко стосованим. У найширшому та найпростішому тлумаченні його прийнято використовувати для окреслення певного, загальноприйнятого способу взаємодій між суб'єктами міжнародних відносин (насамперед державами та міжнародними організаціями) у найрізноманітніших сферах взаємодій між ними, але насамперед – у політичній.

Поряд із зазначеним вище частим застосуванням цього поняття у практичній політиці, доводиться констатувати, що питання дослідження міжнародного порядку в теорії міжнародних відносин до цього часу не мали належного висвітлення. Хоча, як справедливо вважає російський учений П. А. Циганков, проблемі міжнародного порядку має належати «одне з центральних місць, оскільки в ньому концентруються уявлення про взаємодіючі між собою на світовій арені соціальні спільності як про складові частини єдиного соціуму – «міжнародного співтовариства»[6, с. 269]. Іншими словами, проблематика міжнародного порядку є результируючим питанням теорії міжнародних відносин, у ньому логічно підсумовуються наукові уявлення про їх природу, рушійні сили та закономірності. Будь-які розв'язання найважливіших дилем теорії міжнародних відносин: суб'єктності, інтересів, «війни і миру», так чи інакше, відображаються в концептуальному розумінні міжнародного порядку.

Як засвідчує аналіз теоретичних праць з зазначеної проблематики, поняття міжнародного порядку, традиційно розумілось у двох основних значеннях:

- як аналог поняття *громадський порядок*, перенесений у міжнародні відносини, тобто повна протилежність хаосу та анархії в них, впорядкованість відносин між суб'єктами відповідно до певних, свідомо сформульованих і впроваджених у міжнародне середовище правил співжиття;

- як сукупність правил поведінки суб'єктів міжнародних відносин, яких вони змушені дотримуватися з огляду на специфіку існуючої міжнародної системи.

Залежно від одного із двох превалюючих розумінь, що закладаються в основу інтерпретації міжнародного порядку, досить умовно можна визначити два основних підходи до його наукового дослідження: нормативно-правовий та структурно-функціональний.

Нормативно-правовий підхід опирається на припущення про те, що міжнародний порядок є певною свідомо сформульованою легальною та кодифікованою системою правил поведінки, яких мають дотримуватись усі учасники міжнародних відносин.

Зокрема, С. Краснер визначає його як «форму інституціалізованої міжнародної співпраці, що стосується відносин між урядами, міжнародними організаціями та будь-якими іншими суб'єктами»[10, с. 122]. Інституційність міжнародного порядку він розуміє як його нормативізацію, що має на меті виключення будь-яких стосунків між учасниками міжнародних відносин, які не сприяють розвитку співробітництва між ними, а лише призводять до напруженості і конфліктів. Необхідність кодифікації норм міжнародного порядку та їх закріплення в міжнародному праві підкреслює у своєму визначенні Т. Франк, який вважає, що він є проявом «законності – сукупності правил,

створених у процесі загальнопринятих юридичних процедур, що характеризуються зрозумілістю, взаємопов'язаністю та вписуються в існуючу систему міжнародного права» [7, р. 4]. З цієї точки зору, правила поведінки учасників міжнародних відносин повинні впливати з системи апіорних принципів, що спеціально сформульовані та запроваджені в міжнародне співжиття.

Для нормативно-правових теорій характерне сприйняття поняття міжнародного порядку як міжнародного правового порядку, оскільки правила поведінки держав, на їх думку, не можуть існувати поза міжнародним правом. Зокрема, А. Мовчан трактує поняття *міжнародний порядок* як таке, що «повинне відповідати загальнолюдським уявленням, що склалися, і, отже, означати певний порядок у відносинах між державами, передбачений і встановлений міжнародним правом» [4, с. 4]. Міжнародне право, вважає Р. Мюллерсон, визначає собою не лише міжнародний порядок, але й характер і стан міжнародної системи. На його думку, міжнародним порядком є «стан міжнародної системи, який характеризується досить високим ступенем відповідності фактичного стану міжнародних відносин вимогам принципів і норм міжнародного права» [4, с. 8].

У будь-якому випадку йдеться про розуміння міжнародного порядку, з точки зору представників якого міжнародні відносини можуть свідомо та в необхідний для людства спосіб формуватись на основі системи міжнародного права та його виконання державами і міжнародними організаціями.

Нормативно-правовий підхід побудований на ідеї свідомої трансформації правил міжнародного співжиття та приведення їх у відповідність із загальнолюдськими нормами і цінностями. Він загалом відповідає принципам неоліберальної теорії міжнародних відносин, згідно з якими міжнародний порядок впливає зі свідомого регулювання відносин між державами за посередництвом права і міжнародних організацій. Регулювання пов'язане з двома найважливішими аспектами, без яких, на думку прихильників неолібералізму, гармонійні відносини між державами неможливі:

- інституціалізацією міжнародних відносин, шляхом створення легітимних між і наддержавних організацій, відповідальних за регуляцію стосунків між учасниками міжнародних відносин у всіх можливих сферах;
- формування загальної системи міжнародного права, що ініційована та реалізована міжнародними організаціями, виключить з міжнародного співжиття причини суперечностей та спорів.

Гармонізація міжнародних відносин та створення загального міжнародного порядку має відбуватися шляхом формування логічної та несуперечливої системи права та його безумовного виконання державами, як основними учасниками міжнародних відносин. Така позиція досить чітко сформульована у працях Ф. Кратохвілла, Й. Паррі та А. Вендта.

Власне з цієї концепції міжнародного порядку впливає теорія «глобального управління», побудована на принципах ексекутивності норм міжнародного права та керованості суспільними процесами в міжнародному середовищі через

систему інституцій ООН. Підставою їх діяльності можуть бути «універсальні, загально людські інтереси, цінності та ідеали, невід’ємні права людської особи» [5, с. 111].

Американські юристи Г. Кларк та Л. Сон розробили детальний план всесвітнього роззброєння та створення системи глобального управління на основі ООН. Згідно з цим планом, втративши значну частину своїх суверенних прав (наприклад на збройний захист власних інтересів), держави вирішуватимуть спори, що можуть між ними виникнути в рамках спеціально створених міжнародних правових інституцій, «в які для вирішення спору, що загрожує миру, зможе звернутись будь-яка держава з проханням виробити заходи щодо остаточного мирного врегулювання» [5, с. 126].

Принциповим постулатом нормативно-правового підходу є твердження про незмінність логічно сформульованих та виражених у міжнародному праві правил міжнародного порядку. Їх зміна чи трансформація під впливом змінної міжнародної реальності визнаються неможливими та такими, що можуть внести дисгармонію в міжнародне середовище. Іншими словами, в міжнародні відносини має бути внесений *status-quo*, що може служити основою стабільності та в остаточному підсумку – цілі відвернення глобальної війни чи локальних конфліктів.

Отже, важливими ознаками нормативно-правової інтерпретації міжнародного порядку є:

- визнання його похідним від системи загальнолюдських цінностей, властивих усім особам, народам, країнам;
- його спрямованість на забезпечення статус-кво, тобто підтримання сталості і незмінності міжнародної системи у тому вигляді, що існує на певний час;
- публічний характер принципів і норм міжнародного порядку, що є кодифікованими;
- обов’язковість норм міжнародного права, що впливає із дотримання одного із найважливіших правових принципів – *pacta sunt servanda* (лат. договорів слід дотримуватись);
- позитивістське сприйняття розвитку міжнародного порядку, що змінюється лише у напрямі його вдосконалення на основі гіпотези про тенденцію до зменшення конфронтаційності міжнародних відносин протягом світової історії.

Структурно-функціональний підхід остаточно сформувався у 1960–1970-х роках ХХ ст., у рамках американської теорії міжнародних відносин, зокрема її неореалістичного та модерністського напрямів.

В основу структурно-функціонального підходу покладено думку, що в реальній політиці держави світу дотримуються, швидше, так званих «неписаних» правил поведінки. Вони не є кодифікованими, проте їх дієвість впливає із самої логіки стосунків між державами. Визначальним чинником, котрий впливає на їх формування, є структура міжнародної системи, яка не є сталою, але змінюється відповідно до конкретно історичних умов. Держави змушені дотримуватись певних правил взаємовідносин, оскільки тільки це дає їм змогу виживати та реалізувати свої інтереси. Як зазначає Р. Джервіс підкреслює,

міжнародним порядком є «принципи, норми, правила, які дозволяють народам – державам бути стриманими в своїй міжнародній поведінці в розрахунку, що інші будуть діяти взаємно» [8, р. 336].

Отже, дотримання цих правил дає змогу державам забезпечити власне виживання, виходячи з того, що усі інші держави поведуться так само раціонально. Політичні лідери держав сприймають певні загальнообов'язкові правила, які, на думку Р. Коохейна, важливі тому, що «їх інтереси перебувають у більшій безпеці, ніж такої співпраці (тобто такого взаєморозуміння) не було би взагалі» [9, р. 77].

Представники структурно-функціонального розуміння міжнародного порядку загалом групуються навколо принципів неореалістичної теорії, хоч це не означає, що усі вони є неореалістами. Засновник теорії структурного реалізму (або неореалізму) американський вчений К. Уолтц виводив міжнародний порядок із комбінації змінних міжнародної системи. Він формується з певного співвідношення головної залежної змінної зовнішньої політики (схильності держав до війни) та незалежної – полярності в міжнародній системі. Результатом того чи іншого співвідношення сил на міжнародній арені є виникаюча система структурних обмежень та можливостей, що враховуються політичними лідерами держав у процесі прийняття рішень. Розглядаючи проблему застосування державами воєнної сили, він стверджує, що «держава використовує силу, якщо в результаті оцінки перспектив досягнення успіху з'ясує, що бажані цілі привабливіші, ніж спокій мирного життя. Оскільки кожна держава – сама собі найвищий суддя, оскільки будь-яка країна у будь-який час може застосувати силу для здійснення власної політики, а через це інші країни змушені бути постійно готові відповісти на силу силою або заплатити за свій спокій. Відповідно середовище, у якому діють держави, вимагає від них певної поведінки» [5, с. 93]. Владні політичні еліти держав формують зовнішню політику держави не лише з огляду на національні інтереси, а й на ситуацію, що складається в міжнародній системі.

Оригінальне трактування міжнародного порядку впливає з теорії «гегемонічної стабільності» представника неоліберальної теорії – Р. Коохейна. Досліджуючи проблему міжнародного порядку, він звернув увагу на факт, що держави розглядають свої дії і взаємодії, незалежно від їх характеру, як певну трансакцію, що дозволяє досягти розв'язання найскладніших проблем без застосування сили. Оскільки жодна з них не може повністю контролювати чи передбачити поведінку іншої, вони, незалежно одна від одної, вирішують дотримуватись певних правил, які дозволяють не загострювати ситуацію до стану загрози війни. Міжнародний порядок виникає як результат одночасної взаємодії великої кількості держав, кожна з яких діє на свій спосіб, але виходячи з факту існування і діяльності собі подібних, змушена дотримуватись лінії поведінки, яка не провокує інших застосувати силу проти неї. Держави розглядають такі правила поведінки як елементарно необхідні для їх виживання.

Неореалісти заперечують ідею тотожності норм міжнародного права та правил міжнародного порядку. Ці правила включають в себе не формально-

юридичні порозуміння, а «неписані» норми, недотримання яких призводить до війни. З цієї точки зору, міжнародний порядок не може формуватись довільно, на основі певних концептуальних ідей, оскільки він випливає з логіки співіснування держав у міжнародному середовищі. Міжнародний порядок вимагає усвідомлення його принципових положень політичними елітами держав та адаптації власної зовнішньої політики до нього. Зрештою, сама зовнішня політика держав є способом адаптації до міжнародного середовища, порядок дій і взаємодій у якому визначає систему можливостей і «табу», якими керуються суб'єкти прийняття рішень.

Міжнародний порядок є змінним відповідно до змінності міжнародної системи, оскільки «переполюсовка» в ній неминуче призводить до виникнення нових схем відносин між державами світу та створює нову політичну основу для його існування нових.

Прихильники структурно-функціонального трактування міжнародного порядку погоджуються у тому, що:

- міжнародний порядок завжди впливає із конкретно-історичної ситуації у світовій політиці та відображає структуру міжнародної системи;
- він є динамічною категорією, а його змінність залежить від змін у структурі міжнародної системи;
- міжнародний порядок є системою принципів і норм поведінки держав, що дають їм змогу взаємодіяти між собою, уникаючи гострих політичних конфліктів;
- дієві принципи і норми міжнародного порядку мають латентний характер і не проголошуються публічно.

Існування міжнародного порядку як реальності заперечується лише деякими вченими, у тому числі ортодоксними реалістами, які наполягають на тому, що міжнародні відносини є анархічними, а діяльність держав та інших учасників міжнародних відносин некерована та не підлягає жодним обмеженням чи детермінантам. Їх позиція випливає зі сприйняття відсутності в міжнародних відносинах будь-якої влади, що можна розглядати як наднаціональну, і, відповідно, констатації факту суверенності великої кількості національних держав, кожна з яких керується лише своїми власними інтересами і цілями. В міжнародних відносинах відсутня легальна (закріплена міжнародним правом) монополія на владу, що приналежна будь-якій державі чи міжнародній організації. Одним з найважливіших у міжнародному праві є принцип суверенної рівності держав, що полягає у їх рівноправності та рівнозначності. У статуті ООН (Стаття 2 § 1) зафіксовано положення: «Організація заснована на принципі суверенної рівності всіх її членів» [3, с. 2].

Одним з перших на таку особливість міжнародних відносин звернув увагу видатний французький філософ Жан-Жак Руссо. На його думку, основним протиріччям існування людства є його одночасне існування у двох станах: громадянському і природному. Громадянський стан існує в державі, де поведінка людей та їх організованих груп визначена та регламентована законами, а політична влада є легітимною. У міжнародних відносинах – стан

природний, де поведінка держав не регламентована нічим, а легітимної влади взагалі немає [2, с. 97].

Теза про стихійність міжнародних відносин і до цього часу знаходить немало прихильників. До певної міри її дотримувались Дж. Розенау, Р. Вендзель, Дж. Доггерті, Р. Пфальцграф, Дж. Шварц, Р. Шнайдер, Х. Брук, Б. Сапін та інші вчені.

На відміну від них, польський учений Ю. Кукулка вважав, що міжнародні відносини є суспільним явищем, в якому «немає центрального ядра влади і управління, а є поліценризм і поліархія, в рамках яких значну роль відіграють стихійні процеси та суб'єктивні вирішальні фактори» [1, с. 21]. Поліархізм, з його точки зору, розуміється не як хаотичність та неврівноваженість міжнародних відносин, а як діалектичне поєднання в них суб'єктивності і стихійності дій держав у взаємодіях між собою з взаємозалежністю та закономірністю об'єктивно існуючих стосунків між ними.

Можна погодитись із думкою про те, що «як і державі, в міжнародних відносинах існують механізми контролю за поведінкою окремих елементів системи, з тою лише різницею, що у другому випадку йдеться про суверенні та незалежні держави, які діють самостійно. Їх самостійність, однак, обмежена певними правилами поведінки, яких вони змушені дотримуватись навіть тоді, коли вони не зафіксовані у жодних міжнародних договорах» [2, с. 98].

У міжнародних відносинах механізми контролю за поведінкою їх учасників є досить специфічними, але достатньо дієвими. Власне на цих механізмах базується той чи інший міжнародний порядок, незважаючи на те, чи він оформлений інституційно і юридично, чи ні. Якщо принципи «вестфальського» міжнародного порядку закріплені у відповідному договорі (1648), то «ялтинський» у жодних міжнародних угодах чи конвенціях не описано. Твердження про незмінність міжнародного порядку, тобто його сприйняття як *status quo ante bellum* (лат. незмінність проти війни), не знаходить підтвердження в реальності, оскільки, невідповідність кодифікованих норм (здебільшого загальносформульованих, наприклад, як принципи мирного співіснування) призводить до фактичного виправдання будь-якою зі сторін міжнародних конфліктів власної позиції та застосованих нею дій.

В обох з представлених вище розумінь міжнародний порядок сприймається як система певних загальноприйнятих (з тих чи інших міркувань) норм та правил, що регулюють поведінку учасників міжнародних відносин у стосунках між собою. Однак суттєва різниця між ними полягає у тих гіпотезах щодо співвідношення міжнародного порядку і реальних взаємодій між учасниками міжнародних відносин, які впливають з представлених визначень.

Правила міжнародного порядку, які досить важко піддаються науковому дефініюванню, водночас досить добре розуміють політики, оскільки кожен з них у процесі прийняття рішень, оцінюючи певні їх варіанти, змушений керуватись існуючим міжнародним порядком. Волонтаристичні дії у зовнішній політиці держав, за певних умов, є немислимыми, оскільки у будь-якому випадку суб'єкт

прийняття рішень змушений рахуватися з реакцією держав, яких воно стосується.

Зміна політичних реалій у міжнародному середовищі, стосовно яких діють держави, відбувається постійно і є абсолютно очевидною та зрозумілою. Приклад лише минулого ХХ століття цілком однозначно свідчить на користь сприйняття міжнародного порядку динамічної і змінної системи правил взаємної поведінки учасників міжнародних відносин.

Відповідно до цього, найважливішим завданням наукового дослідження міжнародного порядку є розуміння його сутності, структури та найважливіших детермінант, що в підсумку може визначати собою формування цілісної системи поглядів на сучасні міжнародні відносини. Процеси трансформації міжнародної системи на рубежі ХХ–ХХІ століть вимагають такого розуміння, як основи усвідомлення специфіки сучасного міжнародного порядку.

У будь-якому випадку, що можна вважати єдиною позицією для обох вищепредставлених підходів, міжнародний порядок базується на принципах і нормах організації взаємин між державами світу. Розбіжність у поглядах між представниками нормативно-правового і структурно-функціонального трактування міжнародного порядку стосується питань оцінки його ролі у міжнародному середовищі.

Найістотнішим із полемічних питань є сприйняття вченими характеру принципів і норм у загальному механізмі міждержавних взаємин, тобто їх латентності чи публічності.

Принципи і норми міжнародного порядку мають як публічний, так і латентний характер, а взаємодія між ними пов'язана із тим, що:

- публічні принципи і норми стосуються усталених та несуперечливих сфер міжнародних відносин, у той час як латентні – конфронтаційних і конфліктних;
- публічні принципи та норми відіграють визначальну роль у стабільні періоди історії та у стосунках між державами союзниками, а латентні – у період ескалації міжнародних конфліктів.

Взаємозв'язок між обома типами принципів та норм представлено на рисунку 1.

Логічно вважати, що витoki того чи іншого міжнародного порядку слід шукати у тій конфігурації могутності держав світу, що склалася на певний момент часу. Конфігурація могутності визначає собою їх ієрархію престижу, що є основою взаємин між державами, як у двосторонніх і багатосторонніх, так і в колективних відносинах. Тобто, логічним наслідком встановлення ієрархії в міжнародних відносинах є формування системи норм і принципів взаємовідносин між державами світу.

Отже, на нашу думку, міжнародним порядком є система публічних і латентних норм і принципів політичних взаємовідносин між державами світу, що впливає із характеру і структурних особливостей міжнародної системи, що склалася і функціонує у певний період часу.

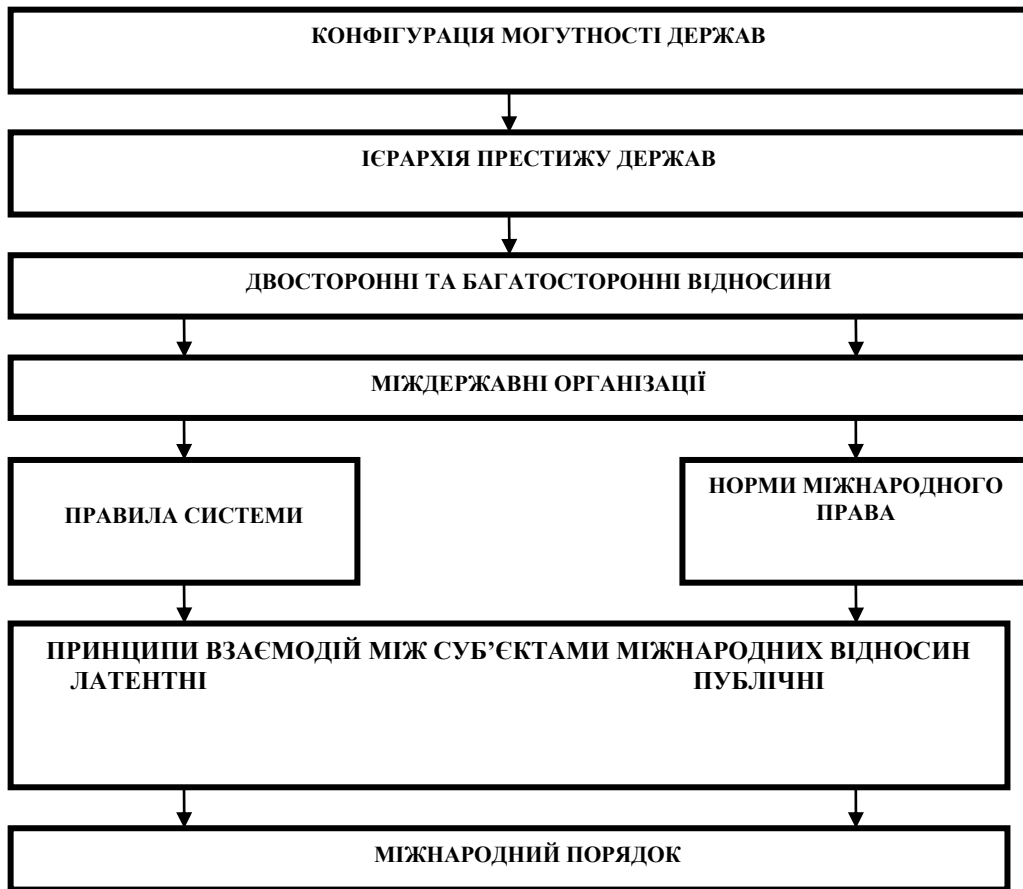

Рис. 1. Структура міжнародного порядку

Отже змінність міжнародної системи неминуче породжує зміни міжнародного порядку. Він, однак, змінюється значно повільніше, ніж сама система, що породжує численні політичні конфлікти, пов'язані із боротьбою за статус (визнаний міжнародним співтовариством престиж держав).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кукулка Ю. Проблемы теории международных отношений/Ю.Кукулка. – Москва, 1980
2. Мальський М. Теорія міжнародних відносин/М.Мальський, М.Мацях. – Київ, 2003.
3. Международное публичное право : сборник документов. – Москва, 1996–Т.1.
4. Мовчан А. Международный правопорядок/А.Мовчан. – Москва, 1996.
5. Теория международных отношений/ под ред. П.А.Цыганкова. – Москва. – 2002.
6. Цыганков П.А. Международные отношения/П.А.Цыганков. – Москва, 1996.
7. Franck T. The Power of Legitimacy among Nations/T. Franck. – Oxford, 1990.
8. Jervis R. Security Regimes/R. Jervis. International Organisation. – 1982. – P. – 356.

9. *Keohen R. O. After Hehemony. Cooperation and Discord in World Political Economy/ R.O.Keohen.* – New York, 1984.

10. *Łoś-Nowak T. Stosunki międzynarodowe/T.Łoś-Nowak/Teorie-systemy-uczstnicy.* – Warszawa. – 2000.

Стаття надійшла до редколегії 10.06.2017

Прийнята до друку 23.06.2017

PROBLEMS OF SCIENTIFIC DEFINITION AND INTERPRETATION OF THE NOTION OF INTERNATIONAL ORDER

Markiyan Malsky, Mikhail Macjah

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel. (032) 239-4132,
e-mail: m_maciah@ukr.net*

The notion of international order is widely used not only in special scientific research, but also in related practical political activity and journalism. In many modern publications on the topical issues of modern international relations, the notion of international order is used along with similar to him - the world order. The broadest of these two concepts is used for the characterization of the general political situation in the world, which is characteristic of the vocabulary of political leaders of states, diplomats, military, academics, journalists and other representatives of a wide circle of the public. However, this concept is not definitively defined and is still debatable. The point is that the international order is established in international law, or it is a consequence of a certain configuration of states in the international system.

Key words: international order; normativism; structuralism; international system; structure of the international system; power; status (prestige) of the state.